

Instrumental u slovnicama 19. st. i suvremenim hrvatskim gramatikama

Kurhelec, Mario

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:846006>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-11**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijek

Filozofski fakultet Osijek

Hrvatski jezik i književnost i mađarski jezik i književnost

Mario Kurhelec

**Instrumental u slovniciama 19. st. i suvremenim hrvatskim
gramatikama**

Diplomski rad

Mentorica: prof. dr. sc. Sanda Ham

Osijek, 2019. godina

Sveučilište J.J. Strossmayera

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost i mađarski jezik i književnost

Mario Kurhelec

**Instrumental u slovnicama 19. st. i suvremenim hrvatskim
gramatikama**

Diplomski rad

Humanističke znanosti, jezikoslovlje, kroatistika

Mentorica: prof. dr. sc. Sanda Ham

Osijek, 2019. godina

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 7.5.2019.

(vlastoručni potpis studenta, 0122217563)

Sadržaj

Izjava	
Sažetak	2
Uvod	3
Pregled literature o instrumentalu u 19. stoljeću	4
Morfološka obilježja instrumentala	5
Sintaktička uloga instrumentala	15
Značenje instrumentala	22
Zaključak	33
Literatura	34

Sažetak

U ovom radu opisuje se instrumental u slovnica 19. stoljeća i suvremenim hrvatskim gramatikama. Instrumental je slično opisan tijekom povijesti hrvatskoga jezika, a u razdoblju zagrebačke filološke škole najbolje i najiscrpnije prikazao ga je Adolfo Veber Tkalčević u svojoj Skladnji ilirskog jezika, koja se uzima kao prva hrvatska sintaksa objavljena kao posebna knjiga. Na jezikoslovnom planu, uz Adolfa Vebera Tkalčevića, kao središnje osobe i najplodnijeg filologa 19. stoljeća, bila su aktivna i druga dva važna predstavnika i zagovaratelja zagrebačke jezične koncepcije, Vjekoslav Babukić i Antun Mažuranić. Cilj je ovoga rada prikazati i opisati posljednji padež hrvatskoga jezika na morfološkoj, sintaktičkoj i semantičkoj razini u 19. stoljeću, u slovnica navedenih zagrebačkih slovničara, te isto to usporediti sa suvremenim hrvatskim gramatikama i prikazati njihove sličnosti i razlike. Pri opisu instrumentala jednine *i* vrste uzeo sam u obzir i znanstvene radove jer je riječ o važnom normativnom pitanju dok je ostatak rada rezultat samostalnog istraživanja slovnica i gramatika.

ključne riječi: instrumental, slovnice, suvremene gramatike, morfološka obilježja instrumentala, sintaktička uloga instrumentala, značenje instrumentala

Uvod

Diplomski rad opisuje instrumental u slovnica 19. stoljeća i suvremenim gramatikama odnosno gramatikama iz druge polovice prošlog stoljeća. Prvo poglavlje rada posvećeno je literaturi koja je poslužila za opis instrumentala u 19. stoljeću nakon čega slijedi drugo poglavlje u kojem je riječ o morfološkom opisu instrumentala. U tom poglavlju riječ je o slovnica trojice naših jezikoslovaca, koji su djelovali u vrijeme zagrebačke filološke škole te ujedno bili njezini glavni predstavnici, i njihovom opisu instrumentala te morfološkom opisu instrumentala iz suvremenih gramatika (Hrvatska gramatika Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (nadalje u radu: Institutova gramatika), Glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika (nadalje u radu: Velika hrvatska gramatika), Gramatika hrvatskoga jezika Josipa Silića i Ive Pranjkovića te Gramatika hrvatskoga jezika Stjepka Težaka i Stjepana Babića. Sljedeće poglavlje rada nosi naslov *Sintaktička uloga instrumentala* unutar kojega su navedene i opisane sve rečenične uloge koje instrumental može imati u slovnica i suvremenim gramatikama (u tom poglavlju osim navedenih gramatika služio sam se i Katičićevom sintaksom te Praktičnom hrvatskom gramatikom Dragutina Raguža). Zadnje poglavlje rada odnosi se na semantiku instrumentala koju je najiscrpnije u 19. stoljeću opisao Adolfo Veber Tkalčević u svojoj Skladnji, a u suvremenim gramatikama Silić i Pranjković, Dragutin Raguž te Stjepko Težak i Stjepan Babić. Nakon toga poglavlja slijedi zaključak u kojem su iznesene glavne odrednice rada.

Pregled literature o instrumentalu u 19. stoljeću

Ovaj rad samostalno je istraživanje slovnica 19. stoljeća, a slovnice koje su poslužile kao izvor za opis instrumentala jesu Ilirska slovnica Vjekoslava Babukića iz 1854. godine, Slovnica Hèrvatska Antuna Mažuranića iz 1859., Slovnica hèrvatska Adolfa Vebera Tkalčevića iz 1873. O instrumentalu u 19. stoljeću govori se u okviru većih radova; Dalibor Brozović piše, u znanstvenom radu, *O suvremenoj morfološkoj normi hrvatskoga jezičnog standarda i o morfološkim značajkama standardne novoštokavštine uopće* (Jezik, 1976., Zagreb, Hrvatsko filološko društvo), zatim Branka Tafra u knjizi *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić* (1993., Zagreb, Matica hrvatska) te Sanda Ham o instrumentalu u 19. stoljeću u svom radu u časopisu Jeziku pod nazivom *O instrumentalu jednine imenica i vrste: tradicijska, sustavna i nacionalna načela pri normiranju hrvatskoga književnog jezika* (Jezik, 1996., Zagreb, Hrvatsko filološko društvo) te u knjizi Jezik zagrebačke filološke škole (*Instrumental jednine vrste i*, 1998., Osijek, Knjižnica Neotradicija). Sanda Ham u svojim radovima govori da suvremeni normativni pristup instrumentalu jednine vrste *i* vodi računa samo o nacionalnom načelu pa se tako zanemaruju sustavno i tradicijsko načelo. (Ham, 1998.: 76.) On nalaže kako u Hrvatskoj *i* promjeni instrumental ima nastavke *-ju* i *-i* (daju prednost nastavku *-i*) dok u Srbiji nastavak *-i* uopće i ne postoji. Vrijeme 19. stoljeća odnosno vrijeme zagrebačke filološke škole pokazalo je kako je nastavak *-ju* u hrvatskoj jezičnoj i književnoj tradiciji imao drugačiju upotrebu i jezičnu vrijednost nego danas. U hrvatskim slovnica i u književnim tekstovima prednost je dana nastavku *-ju* (Ham navodi primjere iz Mažuranićeve i Veberove slovnice te primjere iz djela Josipa Kozarca). Ham je ovim radovima htjela naglasiti da ne treba odbaciti dobro morfološko rješenje samo zato što je ono prisutno i u srpskom jeziku jer u ovom slučaju hrvatsko tradicijsko i sustavno načelo nalažu nastavak *-ju* za instrumental jednine te stoga nema potrebe za ograničavanjem toga oblika. (Ham, 1998.: 80.) Brozović u svom radu navodi kako pravilo da u instrumentalu jednine imamo dva nastavka; *-ju* i *-i* nije istinito jer postoje imenice koje uopće nemaju nastavak *-ju*. Drugi propust je taj, navodi Brozović, da je neprimijećen cijeli jedan podtip u *i* promjeni (postoje dva). Branka Tafra govori o dvostrukostima u instrumentalu *i* promjene i navodi koje su nastavke upotrebljavali slovnici za instrumental u svojim slovnica. Također piše zašto Babukić i Ilirci imaju stare nastavke za dativ, lokativ i instrumental množine te objašnjava postojanje gramatičkog broja dvojine.

Morfološka obilježja instrumentala

U ovom poglavlju bit će riječ o pregledu opisa instrumentala u Ilirskoj slovnici Vjekoslava Babukića iz 1854., Slovnici Hèrvatskoj Antuna Mažuranića iz 1859. te Slovnici hèrvatskoj Adolfa Vebera Tkalčevića iz 1873., zatim u suvremenim gramatikama; Institutovoj gramatici (2005.), Gramatici hrvatskoga jezika Silića i Pranjkovića (2007.), Velikoj hrvatskoj gramatici (2007.), Gramatici hrvatskoga jezika Težaka i Babića (2009.), ali i u pojedinačnim suvremenim znanstvenim radovima.

Sva tri jezikoslovca u svojim slovnicama tvrde da se imenice sklanjaju na tri načina, a kojoj promjeni imenica pripada vidi se iz genitiva jednine. „Samostavnici hèrvatski sklanjaju se na tri načina, te se veli, da su tri sklonitbe samostavnikah, koje se razpoznavaju po drugom padežu jednobroja koji se svèršuje u I. sklonidbi na a, u II. na e, a u III. na i.“ (Mažuranić, 1859.: 55)

U slovnicama 19. stoljeća pravopis je morfonološki prema Babukićevom načelu *Piši za oči, govori za uši*, a slovopis je drugačiji za pojedina slova (suvremeno *đ* u slovnicama piše se kao *dj* i *gj*, jat se bilježi kao rogato *ě*, a slogotvorno *r* kao *er*).

U tablicama opisani su nastavci za instrumental iz sve tri slovnice, prvo za jedninu zatim za dvojninu i na kraju za množinu te iza toga slijede napomene koje su jezikoslovci naveli za instrumental u svojim slovnicama.

	jednina			
	I.		II.	III.
	Nenepčanik	nepčanik		
Babukić	<i>jelen-om</i>	<i>nož-em</i>	<i>žen-om</i>	<i>zapověd-jom</i> (<i>zapověd-ju</i> , <i>zapověd-i</i> , <i>zapověd-im</i>)
Mažuranić	<i>jelen-om</i>	<i>kralj-em</i>	<i>žen-om</i>	<i>košč-u (kost-i)</i>
Veber	<i>jelen-om</i>	<i>polj-em</i>	<i>žen-om</i>	<i>stvar-ju (stvar-i)</i>

Babukić *a* promjenu prikazuje tako da navodi *a* promjenu kada završava na nenepčanik, a posebno kada završava na nepčanik te za prvi primjer uzima imenice *jelen* i *selo* (I. *jelenom*,

selom), a za drugi primjer uzima imenice *kralj* i *polje* (I. *kraljem*, *poljem*). Vjekoslav Babukić ima dvije napomene u vezi s instrumentalom *a* promjene: imenice koje završavaju na *-ac* (*bělac*, *dolac*, *lanac*, *mladac*) završavaju u instrumentalu jednine više na *-em*, nego li na *-om* (Babukić, 1854.: 178.), imenica put ima nastavak u instrumentalu jednine i *-om* i *-em*. (Babukić, 1854.: 186.)

U *e* promjenu pripadaju sve imenice koje završavaju na *-a*, većinom su ženskog roda, no ima nekih i muškog roda (*sluga*, *vojvoda*). Promjena *e* nema posebne napomene za instrumental u slovnica trojice opisivanih jezikoslovaca 19. stoljeća.

Trećoj *i* promjeni pripadaju imenice ženskog roda koje završavaju na suglasnik ili na *-o* (*stvar*, *zapověd*). Babukić, Mažuranić i Veber navode da riječi koje završavaju na *-al* i *-an* u ovoj promjeni izbacuju u svim kosim padežima samoglasnik *a* (*misao* - instrumental *mišlju*), odnosno imaju glasovnu promjenu nepostojano *a*. (Babukić, 1854.: 195., Mažuranić, 1859.: 66., Veber, 1873.: 37.) Babukić navodi da je najstariji nastavak za instrumental jednine nastavak *-jom*, ali da pisci upotrebljavaju nastavak *-ju*, a narod nastavak *-i* te da se u dubrovačkih pisaca nalazi i nastavak *-im*. (Babukić, 1854.: 196.)

„Da ga smartim zlom poraze.“ (Babukić, 1854.: 196.)

Kod Babukića u napomenama *i* promjene javljaju se glasovne promjene jotacije i jednačenje po mjestu tvorbe. „U onih imenih, što se svēršuju u *Nom. sing.* na *l* (*ó*), *n*, *d*, *t*, slivaju se isti glasovi sa slēdećim *j* u okončku *Instrumentala* na *jom* ili *ju* u: *lj*, *nj*, *dj*, *tj=ć*, i ako se pred njim desi glas svištući *s*, pretvara se u *š*, - a z u *ž*, n.p. misal (*misao*, *misó*) *mišljom* ili *mišlju*; ljubezan ili ljuvezan *ljubežnjom* = *ljuvežnjom* ili *ljubežnju* = *ljuvežnju*; zelen, *zelenjom* ili *zelenju*; zapověd, *zapovědjom* ili *zapovědju*: postat, *postatjom* ili *postatju*; kost, *koštjom* ili *koštju* (= koščom, košču); krěpost, *krěpoštjom* ili *krěpoštju* (=krěpoščom, krěpošču), itd.“ (Babukić, 1854.: 196.)

Sljedeća glasovna promjena koju Babukić opisuje je umetnuto *l*. „Imena, koja se svēršuju na *ustnene* glasove, *m*, *b*, *p*, *v*, dobivaju radi blagoglasja u *Instr. sing.* pred padežnom slovkom *jom* ili *ju* epenthesu (usuvak) *l*, koja se sa slēdećim glasom *j* slije u jedan glas, n.p. ozim, *ozim-ljom* i *ozim-lju*; zob, *zob-ljom* ili *zob-lju*; káp, *káp-ljom* ili *káp-lju*; kěrv, *kěrv-ljom* ili *kěrv-lju*; čěv, *čěv-ljom* ili *čěv-lju*, itd.“ (Babukić, 1854.: 196.) I posljednja glasovna promjena, koja se odnosi na treću promjenu, je ispadanje suglasnika *j* u govoru kad imenice završavaju na *dj*, *tj*, *lj* i *nj*, a u instrumentalu jednine dobivaju nastavak *-jom* ili *-ju* (*čadj*, *čadju*, *noć*, *noću*). (Babukić, 1854.: 196.)

Mažuranić prvu, *a* promjenu prikazuje kao i Babukić, pri tome mislim da su prikazali posebno prvu promjenu kada završava na nenepčanik, a posebno kada završava na nepčanik te uzima isti primjer (imenice *jelen* i *selo* za riječi koje završavaju na nenepčanik te imenice *kralj* i

polje za riječi koje završavaju na nepčanic). On kod prve promjene navodi zamjenu l u o kod riječi koje završavaju na *-lac, -lak* (*vladalac, pisalac, pratilac – instrumental: vladaocem, pisaocem, pratiocem*). (Mažuranić, 1859.: 58.)

„Rěci na c imaju 7. pad. jedbr. na em, kao mehke: kolcem, otcem, stricem itd., osim zec-om i mjeseć-om. A i put veli-se običnije: putem (hoditi)“ (Mažuranić, 1859.: 59.)

Kao što sam već naveo za treću promjenu, Mažuranić također navodi da imenice koje završavaju na *-al* i *-an* nemaju u kosim padežima samoglasnik a (nepostojano a). Mažuranić je, za razliku od Babukića, opisao umetnuto l ovako: „Sedmi padež svèršuje se običnije na ju nego na i; ali kada pred slovom ju dojde ustno slovo (b,p,v,m), onda se za njim može umetnuti l, zobju ili zoblju, kapju ili kaplju, kèrvju ili kèrvlju.“ (Mažuranić, 1859.: 66.)

S druge strane Veber ispod naslova Deklinacija I. navodi primjer imenice za jedninu i množinu *jelen, jelen-a, jelen-om* te nakon toga donosi napomene o pojedinim padežima *a* promjene. Za instrumental navodi da imenice tvrdog završetka imaju instrumental na *-om*, a mekog završetka na *-em*. Također kaže kako se među imenicama mekog završetka ubrajaju i one koje završavaju na *c* (*stric, stric-em, ali zec, zec-om i mjeseć, mjeseć-om*), a imenice *car* i *put* imaju nastavak u instrumentalu i *-om* i *-em*. (Veber, 1873.: 32.) Veber navodi sljedeće: „Nastavak je instrumentala u staroslavenskom jeziku iju; zato samostavnici primaju danas i pèrvu i drugu polovicu toga nastavka: *stvar : stvari i stvarju*.“ (Veber, 1873.: 37.)

		dvojina		
		I.	II.	III.
Babukić, Mažuranić, Veber	<i>jelen-ima</i>	<i>ruk-ama</i>	<i>oč-ima</i>	

U hrvatskom jeziku u 19. stoljeću, u vrijeme zagrebačke filološke škole, postoji i treći broj, a to je gramatički broj dvojine. Babukić za dvojinu (dvojstveni broj) kaže da su se ilirski slovničari dvoumili postoji li uopće dvojina i što je to dvojina jer ga ni latinski ni njemački jezik nije imao. Navodi kako ga naš „pučki jezik“ ne upotrebljava uvijek i svagdje nego da se taj gramatički broj sačuvao samo za one predmete koji dolaze u paru (*dva uha, dva oka, dvije noge, dvije ruke*). (Babukić, 1854.: 197.) Vjekoslav Babukić u svojoj slovnici govori da se u

slavenskom jeziku nastavak *-ima* može slobodno upotrebljavati za dativ i instrumental dvojine, no da ga Slovenci upotrebljavaju po starom obliku s nastavkom *-oma* (*jelen-oma*). (Babukić, 1854.: 184.) Nastavci *-ima* i *-ama* za Babukića svojstveni su za dvojину što dokazuje i Franjo Ladislav Čelakovsky svojom slovnicom. (Babukić, 1854.: 200.) „Dvojina je u to vrijeme bila morfološki arhaizam. Još se dobro razlikovala do potkraj 15. st., a sačuvali su se samo NAV imenica uz brojeve 2,3,4.“ (Tafra, 1993.: 86.) Bilo je puno pitanja zašto se Babukić opredijelio za stare nastavke u DLI množine svih triju deklinacija, a glavni razlog tome bio je ideološke naravi jer su Ilirci htjeli ujediniti sve južnoslavenske jezike u jedan. Međutim, pravi jezikoslovni razlog zašto Babukić i Ilirci imaju stare oblike za spomenute padeže je postojanje morfološke kategorije dvojine u njihovim gramatikama odnosno slovnicama. „Kako je nastavak za DI duala u e – deklinaciji *-ama*, u a i i – deklinaciji *-ima*, to su se množinski nastavci trebali razlikovati od dvojinjskih. U suprotnome bi zaista došlo do „monotonije“, čega se Babukić pribojavao, odnosno do pretjerane gramatičke homonimije.“ (Tafra, 1993.: 86.)

Time je Babukić opravdao svoj izbor starijih gramatičkih nastavaka za DLI množine jer su nastavci *-ima* i *-ama* dijakronijski gledano nastavci za dvojину. Još jedan razlog u prilog dvojine bio je taj da je ta kategorija postojala u crkvenoslavenskom i u slavenskom jeziku. „Ni sam Babukić nije do kraja siguran u opravdanost postojanja toga „čudnovatog broja“ pa ga možda zato obrađuje posebno, poslije svih deklinacijskih uzoraka, iako bi mu mjesto bilo uz druga dva broja kao što je to u Mažuranića (1861).“ (Tafra, 1993.: 88.)

	množina			
	I.		II.	III.
	Nenepčanik	nepčanik		
Babukić	<i>jelen-i</i>	<i>nož-i</i>	<i>žen-ami</i>	<i>zapově-dmi</i>
Mažuranić	<i>jelen-i</i> (<i>jelen-im</i>)	<i>kralj-i</i> (<i>kralj-mi</i>)	<i>žen-ami</i>	<i>kost-mi</i>
Veber	<i>jelen-i</i>	<i>polj-i</i>	<i>žen-ami</i>	<i>stvar-mi</i>

U Babukića glasovna promjena sibilizacija navodi se samo za instrumental množine prve promjene te kaže da se imenice muškog roda koje završavaju na k, g, h u instrumentalu množine pretvaraju u c, z, s (*junak, junaci, duh, dusi, vrag, vrazi*). (Babukić, 1854.: 177.)

Mažuranić za instrumental množine kaže da kad instrumental množine stoji sam bez pridjeva i bez prijedloga, radi lakšeg razumijevanja uzima nastavak *-m* (*pèrstim pisati, nožim rezati, zubim grizti*). (Mažuranić, 1859.: 61.)

Za imenice koje završavaju na *-an* i *-al* Veber kaže da u instrumentalu množine imaju nastavak *-i* umjesto *-mi* jer kad bi se odbacilo *a*, ne bi se mogle izgovoriti s nastavkom *-mi*: *ravan, ravni, misal (misao), misli* umjesto *ravnmi, mislmi*. (Veber, 1873.: 37.)

Dalibor Brozović u svom radu *O suvremenoj morfološkoj normi hrvatskoga jezičnog standarda i o morfološkim značajkama standardne novoštokavštine uopće* navodi sljedeće: „Stvarnost varijanata i drugih realizacijskih oblika standardne novoštokavštine nije na odgovarajući način uzimana u obzir u priručničkoj literaturi.“ (Brozović, 1976.: 11.) Nakon te rečenice uzima za primjer instrumental jednine u *i* promjeni te kaže da u ovom padežu imamo dva nastavka, *-j(u)* i *-i*, te da se prvi upotrebljava kad je imenica sama, a drugi kad je s nekim prijedlogom, atributom ili apozicijom. (Brozović, 1976.: 11.) „Početak te formulacije naprosto nije istinit – koliko god se to činilo nevjerojatno, ipak svim gramatikama usprkos, postoje i imenice koje uopće nemaju nastavak *-j(u)* nego samo *-i*, same ili u društvu. To su npr. *kob, dob*, (usp. *zoblju* i *zobi*), *zaborav, draž, mladež* (usp. *ražju* i *raži*), *sjen, neman, goropad, vrst, kreljut, proljet, stud, grud*, ima ih bar desetak, pa imenice na *-ad* kao *momčad*, itd.“ (Brozović, 1976.: 11.)

Kako se ne bi gledalo na to kao propust, iznesena teza ne vrijedi za cijeli model standardne novoštokavštine, ponajprije ne vrijedi za srpsku (ekavsku) varijantu (skoro pa i ne postoji oblik instrumentala na *-i*). „Imamo dakle dva propusta u priručničkoj normativnoj i deskriptivnoj literaturi: neprimijećen je cio jedan podtip u G *-i* dekl. (jer imamo dva – s jednim nastavkom i s dva u I jd.) i izostavljen je opis stvarnog stanja u realizacijskim varijantama.“ (Brozović, 1976.: 11) Te Brozovićeve teze osporava Emina Berbić Kolar koja je svojim istraživanjem dokazala da se nastavak *-ju* upotrebljava češće nego nastavak *-i* u područjima sa štokavskim govorima.

U svojoj knjizi pod nazivom *Jezik zagrebačke filološke škole o instrumentalu jednine vrste i* Sanda Ham navodi: „Suvremeni normativni pristup instrumentalu jednine vrste *i* vodi računa samo o nacionalnom načelu pri normiranju, a zanemaruje se i tradicijsko i sustavno, pa se od dvaju mogućih nastavaka preporuča samo jedan.“ (Ham, 1998.: 76.)

Iako u hrvatskoj *i* promjeni postoje dva nastavka (*-ju* i *-i*), suvremena norma daje prednost isključivo nastavku *-i* te tome svjedoče normativne preporuke iz Hrvatskih pravopisa (uz imenice na *-ost* za instrumental jednine imamo oblike *-ošću* i *-osti*, no ako nema razloga za upotrebu oblika *-ošću*, prednost se daje obliku na *-osti*). (Ham, 1998.: 76.) No, usprkos tim normativnim ograničenjima, suvremeno jezično stanje pokazuje da se oba oblika ravnomjerno

upotrebljavaju. Da je tradicijsko načelo zapostavljeno svjedoči i to da je u 19. stoljeću dvostrukost ovih nastavaka slabo zastupljena te da se u slovnica i u tekstovima 19. stoljeća daje prednost nastavku *-ju*. (Ham, 1998.: 77.) Tome u prilog ide i opis instrumentala u Mažuranićevoj i Veberovoj slovnici koji kaže kako je običniji nastavak *-ju* (Mažuranić) te da imenice mogu primiti oba nastavka (Veber). Ham je za oprimjerenje riječi slovnika uzela djelo Josipa Kozarca iz kojega se može zaključiti kako je nastavak *-ju* najčešći i da se pojavljuje u svim imenicama, dvostrukosti (nastavak *-ju* i *-i*) pojavljuju se u nekih imenicama (*bol* i *čeljad*), a nastavak *-i* pojavljuje se samo u jednoj imenici (*bojazan*). To je sve dokaz kako je Maretićevo pravilo o upotrebi nastavka za instrumental *i* vrste (u napomenama drugog izdanja Hrvatskog pravopisa prednost daje nastavku *-i*) u skladu s nacionalnim načelom da je nastavak *-ju* tipičniji za srpski jezik. (Ham, 1998.: 79.) „Upotreba se oblika na *-ju* pokušava ograničiti već cijelo jedno stoljeće, a što ipak izmiče ograničenju govori u prilog tomu da je razlikovanje instrumentala od ostalih padeža, i to ne samo prijedlogom i atributom, nego padežnim nastavkom – sustavna smjernica, a u hrvatskom i dobro potkrijepljena tradicijom predmaretićevske norme.“ (Ham, 1998.: 80.)

Ham zaključuje da ne treba ograničavati upotrebu instrumentalnog oblika na *-ju* ako ono omogućuje brže i sigurnije primanje obavijesti. (Ham, 1998.: 80.)

Dokaz da je u hrvatskoj književnosti i prije Kozarca nastavak *-ju* bio običniji za instrumental jednine imenica *i* vrste je znanstveni rad Ljiljane Kolenić koja govori o instrumentalu jednine imenica *i*-vrste u Ranjininu zborniku. Navodi kako su imenice *i*-vrste česte u Ranjininu zborniku te nabroja neke imenice i prikazuje zastupljenost nastavaka za instrumental jednine imenica *i*-vrste. Kolenić zaključuje da su kod hrvatskih petrarkističkih pjesnika u instrumentalu jednine imenica *i*-vrste bili zastupljeni i nastavak *-ju* i nastavak *-i* te da je nastavak *-ju* bio tipičniji instrumentalni nastavak (koristio se kada ispred imenice nije bio atribut u instrumentalu ili prijedlog) dok se nastavak *-i* koristio kada se ispred imenice nalazio prijedlog ili atribut koji je označavao da je riječ o instrumentalu. (Kolenić, 2006.: 167.)

Morfološki opis instrumentala u suvremenim gramatikama

Suvremene gramatike sklonidbu imenica razvrstavaju prema nastavku u genitivu jednine u *a*-vrstu, *e*-vrstu i *i*-vrstu (Težak-Babić i Institutova gramatika, Velika hrvatska gramatika) dok Gramatika hrvatskoga jezika Josipa Silića i Ive Pranjkovića sklonidbe imenica prikazuje po kategoriji roda (sklonidba imenice muškoga roda, sklonidba imenica ženskoga roda i sklonidba imenica srednjega roda). Silić i Pranjković nadalje prikazuju sklonidbu muškoga roda na

imenice što znače neživo, zatim na imenice muškoga roda što znače živo (nastavci za instrumental su *-om* i *-em* u jednini, a *-ima* u množini). Gramatika Težaka i Babića kaže za instrumental *a* promjene: „Nastavak za instrumental je *-om* (*Trči za jelenom. Sjedi pod hrastom.*), ali imenice koje završavaju na nepčanik imaju nastavak *-em*: *Prošetaj našim krajem. Razgovaraj s vozačem.*“ (Težak-Babić, 2009.: 101.) Nakon toga navode napomene o instrumentalu *a*-vrste. Institutova gramatika prikazuje sklonidbu imenica *a*-vrste kao i Gramatika Težaka i Babića; navode prvo imenice muškoga roda, a njih dijele na imenice s ništičnim nastavkom i imenice s nastavkom *-o* ili *-e* te nakon prikaza imenica svakog nastavka navode napomene za pojedine padeže. Velika hrvatska gramatika imenice *a*-vrste dijeli na imenice muškoga roda i imenice srednjega roda te kaže da imenice muškoga roda u instrumentalu jednine imaju dva nastavka *-om* i *-em*. Prvi nastavak imaju imenice koje u nominativu završavaju nenepčanikom, a drugi nastavak imaju imenice koje završavaju nepčenikom, koje završavaju na *-a(c)* (*bijelcem, čamcem, Dalmatincem*), imenice na *-ic* (*stricem, vjetricem, vicem*), posuđenice koje završavaju na *-i* te u genitivu proširuju osnovu s *-j* (*hipijem, kivijem, Malijem, žirijem*) te imenice *car* i *rascar*. (Velika hrvatska gramatika, 2007.: 321.)

„Ako se u slogu pred nastavkom nalazi *e*, onda se u dvosložnim, a većinom i trosložnim oblicima, zbog disimilacije ne zamjenjuje *o* sa *e*, npr. *keljom, hmeljom, Bečom.*“ (Institutova gramatika, 2003.: 108.)

„Običnije je nastavak *-om* nego *-em* u jednosložnih i dvosložnih imenica kojima je u jedinom i posljednjem slogu samoglasnik *e*: *Bečom, sprejom, esejom, keljom...*“ (Velika hrvatska gramatika, 2007.: 322.)

„Ne odnosi se to na trosložne imenice i one s još više slogova: *prijateljem, roditeljem, stvoriteljem, učiteljem...*“ (Velika hrvatska gramatika, 2007.: 322.)

„Ne može biti nastavak *-om* u ovim primjerima: *neprijateljem, prijateljem, roditeljem, stvoriteljem, učiteljem*, to jest u svim imenicama muškoga roda koje su tvorene sufiksom *-telj.*“ (Težak-Babić, 2009.: 101.)

Nastavak *-em* imaju sve imenice čija osnova završava na *c* (*stricem, klincem, novcem, piscem, svecem*).¹ Imenice koje završavaju na *-ar* mogu imati instrumental i s nastavkom *-om* i *-em* (*gospodarom/gospodarem, mornarom/mornarem, novinarom/novinare*) navodi i Gramatika Težaka i Babić i Institutova gramatika, dok imenica *car* ima instrumental jednine samo *care*m (za razliku od Vebera koji kaže da imenica *car* može imati i jedan i drugi nastavak). Velika hrvatska gramatika za imenice s nastavkom *-ar* ne navodi ništa.

¹Institutova gramatika, 2003.: 108., Velika hrvatska gramatika, 2007.: 322., Težak-Babić, 2009.:101.

Imenica *put*, kao i kod Vebera, može imati oba nastavka. „Obično se nastavak *-om* upotrebljava kad je ispred instrumentala koji prijedlog: *Idi svojim putem. S tim putom imamo mnogo nepravilika.*“ (Težak-Babić, 2009.: 102.)

Velika hrvatska gramatika navodi primjer imenice *put* za imenice kod kojih su zabilježeni stari sklonidbeni nastavci pa se u instrumentalu jednine pojavljuju oba nastavka te govori šta imenica *put* znači kad je s nastavkom *-om*, a šta znači kad je s nastavkom *-em*.²

U toj gramatici stoji još da u imenicama sa skupovima *-št* i *-žd* instrumental može biti i na *-em* (zbog prvog glasa) i na *-om* (zbog posljednjih glasova *t* i *d*). (Velika hrvatska gramatika, 2007.: 322.)

„Nije u duhu hrvatskog jezika upotreba nastavka *-em* u imenicama na *-s* i *-z*. Pravilno je : *nosom, pojasom, mlazom, mrazom, obrazom.*“ (Težak-Babić, 2009.: 102.)

Kod imenica muškoga roda s nastavkom *-o* ili *-e* instrumental na *-om* imaju osnove koje završavaju na nenepčani suglasnik, a instrumental s nastavkom *-em* imaju osnove koje završavaju na nepčani suglasnik. (Institutova gramatika, 2003.: 112.)

Imenice srednjeg roda vrste *a* imaju nastavke u instrumentalu jednine *-om* (sve imenice s nastavkom *-o* u nominativu, akuzativu i vokativu te imenice na *-e* koje proširuju osnovu) i *-em* (imenice s neproširenom osnovom i nastavkom *-e* u nominativu jednine). (Velika hrvatska gramatika, 2007.: 361.)

Kod imenica *a* promjene za instrumental množine upotrebljava se nastavak *-ima* koji se po obliku, glasovnim promjenama i naglasku ne razlikuje od dativa i lokativa množine. „U pisaca 19. st. rabio se u I mn. i stariji nastavak *-i*: *Ti se razbacuješ među susjedi uvijek svojom mudrijom...*“ (Velika hrvatska gramatika, 2007.: 335.)

Sve gramatike navode da se u instrumentalu množine, u imenica koje završavaju na *k*, *g*, *h* ispred glasa *i*, provodi sibilizacija. Institutova gramatika bilježi još jednu glasovnu promjenu u instrumentalu jednine, a to je ispadanje glasa *j* u imenicama ženskog roda koje završavaju na *-ć*, *-đ*, *-lj* (*noć – noću, žed – žeđu, obitelj – obitelju*).³

Druga, *e*-vrsta, nema nikakvih posebnosti vezanih uz instrumental u suvremenim gramatikama osim navedenih nastavaka za instrumental, a oni su nastavak *-om* za jedninu (koji je uzrokuje glasovne promjene na granici morfema) i nastavak *-ama* koji je jednak kao i dativ i lokativ množine.

Treća vrsta, *i*-vrsta, može imati nastavke za instrumental *-i*, *-ju*, *-u*. Nastavak *-i* mogu imati sve imenice. Nastavak *-ju* mogu imati većina imenice ove promjene, ali one se rijetko upotrebljavaju

² Vidi Velika hrvatska gramatika, 2007.: 322.

³Vidi Institutova gramatika, 2003.: 86.

i taj oblik instrumentala je stilski snažno obilježen, smatraju suvremene gramatike.⁴ Instrumental s nastavkom *-ju, -u* obično se upotrebljava kad je instrumental bez atributa ili prijedloga dok se instrumental s nastavkom *-i* koristi samo kada uz njega stoji pridjev, zamjenica ili prijedlog. (Silić-Pranjeković, 2007.: 111., Težak-Babić, 2009.: 113.) Sve gramatike navode da nastavak *-ju* uvjetuje glasovnu promjenu jotacije, no citirat ću ono što Institutova gramatika navodi za ovu promjenu: „Imenice kojima osnova završava na usnene (*p, b, v, m*) i zubne suglasnike (*t, d, l, n*) imaju nastavak *-u* i jotiranu osnovu s alternacijom *p/pl, b/blj, v/vlj, m/mlj, t/ć, d/đ, l/lj, n/nj*, npr. *kaplju, koblju, krvlju, ozimlju (:ozim), smrću, glađu, bolju, golijenju*. U jotiranoj se osnovi predzadnji suglasnik prilagođuje jotiranom pa alterniraju *s/š* i *z/ž*, npr. *misao – misli – mišlju, bojazan – bojazni – bojažnju, mast – masti – mašću, svijest – svijesti – sviješću, izrastao – izrasti – izrašlju*.“ (Institutova gramatika, 2003.: 168.)

„Imenice kojima osnova završava na *ć* u instrumentalu jednine imaju alomorf *-u (moć – moć-u)*, a imenice kojima osnova završava na *č, š, ž* alomorf *-ju (riječ – riječ-ju, uš – uš-ju i laž – laž-ju)*.“ (Silić-Pranjeković, 2007.: 111.)

Autori Velike hrvatske gramatike navode da se instrumental vrste *i* tvori nastavcima *-i* i *-ju* koji se zbog glasovnih promjena ostvaruje i u alomorfima *-lju* i *-u*, a nastavak *-ju* je uzrokovao nekoliko glasovnih promjena (jotaciju, jednačenje po tvorbenom mjestu i gubljenje suglasnika). (Velika hrvatska gramatika, 2007.: 412.)

„Nastavak *-ju* očuvan je danas samo u imenicama kojima osnova završava na *č, ž, š, s, r: riječju, lažju, kokošju, vlasju, sluzju, kćerju*.“ (Velika hrvatska gramatika, 2007.: 412.)

„S alomorfnim osnovnim završetkom izazvanim glasovnom promjenom na granici morfema danas je i alomorfni nastavak *-u* u I jd. imenica koje završavaju na *-d, -t, -l, -n*. Zbog mnogobrojnosti imenica sa sufiksom *-ost*, ovaj je padežni alomorf vrlo čest: *gladžu, ispovijedju, blagošću, mašću*...“ (Velika hrvatska gramatika, 2007.: 413.)

Autori velike hrvatske gramatike navode u instrumentalu jednine *i* glasovnu promjenu umetnutog *l* i vokalizaciju. Nakon navedenih glasovnih promjena imenice ove vrste dijele u tri skupa: imenice u kojima je instrumental češći na *-u/-ju/-lju*, a završavaju na *-ast, -est, -ist, -ost, -ao, -št (strašću, korišću, zamišlju)*, imenice kojima su u instrumentalu jednine dvojni nastavci ravnopravni (*mliječi/mliječju, laži/lažju, soli/solju*) te imenice kod kojih je običniji nastavak *-i* ili čak i nema dokaza za druge alomorfne nastavke (*divljači, mladeži, čeljadi*).⁵

Mario Grčević u svom znanstvenom radu nazivom *Instrumental imenica i-vrste na -st u suvremenome hrvatskome književnom jeziku* govori o instrumentalu imenica *i*-vrste u

⁴Vidi Težak-Babić, 2009.: 113, Institutova gramatika, 2003.: 168. i Velika hrvatska gramatika, 2007.: 412.

⁵Vidi Velika hrvatska gramatika, 2007.: 413.

suvremenom hrvatskome književnom jeziku. „Imenice *i*-vrste na *-st* instrumentalne oblike u istražnom korpusu tvore nastavkom *-ju* kad god imenica nije u svezi s nekim instrumentalnim označiocem (atributom, prijedlogom ili nekom drugom imenicom u instrumentalu).“ (Grčević, 2007.: 21.)

Navodi da se u svim ostalim slučajevima instrumental može tvoriti nastavkom *-i*, ali i da je taj nastavak rjeđi od nastavka *-ju* u imenicama koje završavaju dometkom *-ost*. (Grčević, 2007.: 21.)

Dokaz da je u instrumentalu jednine imenica *i*-vrste nastavak *-ju* ravnopravan s nastavkom *-i* govori i znanstveni rad Emine Berbić Kolar koja je provela istraživanje u područjima sa štokavskim govorima te tim istraživanjem dokazala da se nastavak *-ju* upotrebljava čak i češće nego nastavak *-i* te da u hrvatskom jeziku trebamo upotrebljavati oba nastavka i da nastavak *-ju* ne smijemo izbacivati ili ga smatrati manje vrijednim. (Kolar, 2010.: 134.)

Iz ovoga poglavlja vidljivo je da se opis instrumentala u slovnica devetnaestoga stoljeća u velikoj mjeri podudara s opisom instrumentala u suvremenim hrvatskim gramatikama. No, ima i nekih razlika poput nastavaka za množinu, instrumental pojedinačnih imenica (npr. *put*, *car*), a glavna razlika je ta da u devetnaestome stoljeću u instrumentalu jednine vrste *i* nije bilo dvostrukosti (prevladavao je nastavak *-ju* kako u jezikoslovnim radovima tako i u književnim djelima) što nije slučaj u suvremenim gramatikama gdje su dvostrukosti dopuštene.

Sintaktička uloga instrumentala

Opis sintaktičke uloge instrumentala u Babukića

Instrumental u Babukića može imati sintaktičku ulogu imenskog predikata, objekta te priložne oznake dok instrumental kao atribut nije posebno opisan u Babukićevoj slovnici. Treći dio Babukićeve Ilirske slovnice pripada sintaksi odnosno stavkoslovlju (Babukićev naziv za sintaksu). Instrumental se, u sintaktičkoj ulozi, u Babukića, prvi put opisuje kod samostavničkog podpunjenja što bi u suvremenom jeziku bilo dopuna imenici, odnosno taj opis kod Babukića pripada opisu imenskog predikata. S navedenim glagolima *biti*, *bivati*, *postati*, *zvati se*, *imenovati se* upotrebljava se uz nominativ i instrumental.

Děva se naziva *ladja* pustinjska.

Lav se imenuje *kraljem* svih četvernožnih životinjah. (Babukić, 1854.: 360.)

Babukić navodi da se instrumental u sintaktičkoj ulozi može izreći bez prijedloga i s prijedlogom. Kada se upotrebljava bez prijedloga odgovara na pitanje čim ili kako te ide uz glagole *imenovati*, *nareći*, *zvati*, *nazvati*, *glasiti*, *proglasiti*, *koriti* koga čim.

Bog je stvorio nebo i zemlju samo svojom *riječi*.

Misleć, da sviet vas okolo tuđjom *hvalom* njega kori. (Babukić, 1854.: 377.)

Instrumental može biti i dopuna (objekt) uz glagole *ravnati*, *upravljati*, *vladati*, *ovladati*, *gospodovati*, *kraljevati* i sl.

Gospodin *mnom* vlada. (Babukić, 1854.: 378.)

Za Babukića instrumental također može biti priložna oznaka⁶ (opreděljenje okolnosti) i on pod tim smatra: „Pod opreděljenjem okolnosti razuměva se naznaćenje sprovodećih okolnostih, po kojih se glagolj ili pridavnik, nalazeći se u prostom stavku, поближе opreděľjuje.“ (Babukić, 1854.: 391.)

Žitak (žito) se žanje *sěrpom*.

⁶Značenje te vrste priložnih oznaka u Babukića i Vebera opisat ću u poglavlju o semantici.

Opis sintaktičke uloge instrumentala u Vebera

U Veberovoj skladnji instrumental, kao i kod Babukića, može imati ulogu imenskog predikata, objekta i priložne oznake. Veber, u svojoj skladnji, ne bilježi instrumental kao atribut u rečenici iako ga ima u primjerima, npr.:

„*Ono pastrovsko naricanje poslao mu je Vuk Vèrčević, rodom Rišnjanjin kojega sam spomenuo k pèrvoj knjizi narodnih pèsamah.*“ (Veber, 1873.: 121.)

Instrumental se prvi put opisuje u Veberovoj skladnji slaganja u poglavlju *O slaganju predikata sa subjektom* u kojem Veber navodi da predikatno ime može biti u instrumentalu te kaže: „Ime kano predikat može stajati i u instrumentalu; n. p. *Lasno je pokraj časah junakom biti. Turci zovu svakoga kèrštjanina vlahom.* Pogl. Bos.“ (Veber, 1873.: 98.)

Nakon toga slijedi napomena: „Razlika u značenju, kad je predikat u istom padežu sa subjektom ili kad je u instrumentalu, veoma je tanka, tako da se često u jednom te istom značenju izrazi mēnjaju; ponajviše ipak, kad predikat stoji u istom padežu, znači slučajno svojstvo, kad li stoji u instrumentalu, znači bitno svojstvo, po čem predikat postaje jednako širok kano i subjekt. To se vidi najbolje u ovom priměru: *Car ti bijah, dok dēvojkom bijah.* N. Pės. – *A vila se načini dēvojka.* N. Pės. *Tko se ovcom učini, kurjaci ga izjedu.* N. P. – *Ja ću se stvoriti lěp konj.* N. Prip. *Stvorit će se zmijom šestokrilom.* Nar. Pės.“ (Veber, 1873.: 98.)

U posebnom poglavlju o uporabi padeža, opisujući instrumental, Veber također navodi da instrumental može biti predikat u aktivnih i pasivnih rečenica te da to može biti s raznim glagolima, ali najčešće dolaze: biti, postati, imenovati, zvati, proglasiti, smatrati i dr. (Veber, 1873.: 121.)

„*Znamenito je to, da je (Puškin) zadnji urah svoga življenja za čudo drugim čovjekom postao.*“ (Veber, 1873.: 121.)

Sintaktičku ulogu instrumentala kao objekta Veber opisuje tako što ponajprije navodi popis pridjeva koji zahtjevaju instrumental objekta, a to su: bogat, jak (i na čem), moćan, moguć, obilan, ohol, opojen, plodan, ponosit, pun, rodan, slavan. (Veber, 1873.: 121.)

„*Stane nas gospodarica moliti, da uzmemo za dobro, čim je kuća bogata.*“ (Veber, 1873.: 121.)

Glagoli koji znače ravnati, upravljati, vladati, zavladatai i svi istog ili sličnog značenja zahtjevaju instrumental objekta:

„*U Dubrovniku za vremena republike pèrva gospoda, koja su upravljala zemljom, bila vlastela.*“ (Veber, 1873.: 121.)

„Instrumental drugotnoga objekta zahtjevaju svi glagolji koji znače: napuniti; isto zahtjevaju i svi njihovi participiji pasivni; n.p. *Kad stari pred kućom izbace puške, pritèrči jedan momak od*

doma, te jim primi duge puške, izčisti ih, napuni domaćim prahom, pa ostavi na odredjenom mjestu.“ (Veber, 1873.: 122.)

Veber napominje što se smatra neizravnim (drugotnim) objektom (stvar na koju ne prelazi radnja glagola). Među glagole koji zahtijevaju instrumental neizravnog objekta su i glagoli obilovati, providiti, obskrbiti.

„Drugi siromasi, makar bili najljepšimi naravskimi darovi providjeni, bijahu prisiljeni čamiti u tmini neznanstva.“ (Veber, 1873.: 122.)

Neizravnom objektu u instrumentalu otvara mjesto i glagol darovati, ali on se slaže na dva načina; darovati *koga čim* i darovati *komu što*.

„Na obědu daruju dēvera ličnjakom, a sestru bělom maramom.“ (Veber, 1873.: 122.)

Neizravnom objektu u instrumentalu koji pobliže označava radnju, kako navodi Veber, otvaraju mjesto i ovi povratni glagoli: baciti se kamenom, baviti se poslom, dičiti se djelom, gizdati se, hvaliti se, hvalisati se, izgovarati se bolēštju, izvinjavati se bolēštju, kleti se Bogom, opravdjivati se bolēštju, ponositi se imetkom. (Veber, 1873.: 123.)

„Čim se koza dičila, tim se ovca stidila.

Nu mislim, da će se moći izpričati dogodovštinom.“ (Veber, 1873.: 123.)

Intrumental u Vebera također može imati ulogu priložne oznake odnosno instrumentalom se mogu izricati razne okolnosti vršenja glagolske radnje.

„Dosta će dotle vode Savom i Dunavom proteći.

Kad su bili poljem širokijem.

Vatra gori plamenom.“ (Veber, 1873.: 119.)

Opis sintaktičke uloge instrumentala u suvremenim gramatikama⁷

Instrumental kao predikat

U Babukića i Vebera instrumental može imati ulogu imenskog predikata. Tako je i u suvremenim gramatikama koje kažu da instrumental može biti dijelom imenskog predikata uz sponske i uz polusponske glagole.

Radoslav Katičić kaže da instrumental može biti predikatno ime: „Po tome se i poznaje ime koje je dio predikata što osim u nominativu, glavnom padežu predikata, dolazi i u instrumentalu, drugom njegovom padežu pa se jedan može zamijeniti drugim.“ (Katičić, 2002.: 46.)

⁷Ovo je poglavlje iz moga završnoga rada pod naslovom *Opis sintaktičke uloge instrumentala u suvremenim hrvatskim gramatikama*, ali je za potrebe ovoga rada bitno promijenjeno i prilagođeno.

Ivana bijaše nekad *učiteljicom* u Splitu.

Neki glagoli dobivaju proširke jer kao predikati nemaju puno značenje, a proširki su imenske riječi u nominativu, instrumentalu i akuzativu te prijedložni izrazi.

Zatim Katičić navodi primjere s predikatnim imenom u instrumentalu:

Situacija postade još *neugodnijom*.

No tek u Zadru postao je Preradović hrvatskim *pjesnikom*. (Katičić, 2002.: 48.)

Institutova gramatika također navodi da u instrumentalu može stajati imenica kao predikatno ime, ali daju napomenu da instrumental imenice u predikatu može stajati uz sponu u prošlom vremenu, a uz sponu u sadašnjem i budućem može stajati samo s naglašenim oblicima pomoćnih glagola ili ako je predikat proširen priložnom oznakom. (Institutova gramatika, 2005.: 402.)

Težak i Babić u svojoj *Gramatici hrvatskog jezika* samo definiraju imenski predikat te kažu da se u imenskom predikatu pojavljuju glagoli koji zahtijevaju dopunu u instrumentalu ili nominativu te daju primjere tih istih glagola. (Težak-Babić, 2005.: 230.)

Raguž u svojoj gramatici navodi, u nabranju značenja instrumentala bez prijedloga, kako instrumental može biti dio imenskog predikata te da je takav oblik rijedak i da se umjesto njega koristi imenski predikat s imenicom u nominativu. (Raguž, 1997.: 153.)

U Silić-Pranjkovićevoj gramatici piše da se pod sponskim predikatom podrazumijeva neki od oblika sponskih glagola biti i imenski dio koji je nositelj leksičkog značenja i da je u rijetkim slučajevima taj imenski dio u instrumentalu⁸, npr.:

Luka bijaše *liječnikom*.

„Instrumental se katkada susreće i uz druge oblike kopulativnog glagola, npr. uz oblike prezenta ili futura, ali je uz njih obilježen, npr. Ivan će biti *zastupnikom* u Saboru.“ (Silić-Pranjković, 2007.: 290.)

Instrumental kao objekt

a) besprijedložni objekt

Dok u 19. stoljeću slovničari dosta kratko opisuju instrumental u ulozi objekta navodeći popis glagola koji zahtijevaju objekt u instrumentalu (Babukić) te popis pridjeva koji također zahtijevaju instrumental objekta uz širi popis glagola (Veber), Radoslav Katičić znatno proširuje vrste glagola koji otvaraju mjesto neizravnog objektu u instrumentalu. Takvi glagoli su poput

⁸Vidi Silić-Pranjković, 2007.: 290.

počinjati (se), prestati, završavati (se), nastaviti⁹, glagoli koji znače nekakvu zaokupljenost, igru, vladanje, zapovijedanje, upravljanje, trgovanje te razna raspoloženja.¹⁰

Takvi glagoli jesu i: baviti se, pozabaviti se, zabaviti se, zanimati se, igrati se, loptati se, vladati, zapovijedati, zavladatai, raspolagati, rukovoditi, trgovati, poslovati, zanositi se, naslađivati se, oduševiti se, zabavljati se, oženiti se, okružiti se.

Počela je *pranjem* prozora.

Prestade *plakanjem*.

Strah je zavladao *gradom*.

Nije znala baratati svojim *novcem*.

Sjekinom je teže rukovati nego *nožem*.

Trgovao je *drogom*.

Samuel *glavom* klima.

Katičić još dodaje da glagoli koji znače miris, ponos, glagoli obrasti, zarasti, žuriti se, otezati, kleti se i zakleti se te glagoli grožnje mogu imati objekt u instrumentalu. (Katičić, 2002.: 124.)

Grad je mirisao *lipom*.

Otac se *sinovima* ponosi.

Pohvalila bi se njegovim *radom*.

Institutova gramatika nema razlike u opisu instrumentala kao objekta te ostaje u okvirima Katičićeve gramatike jedino u čemu se razlikuje je opis pojedinih glagola koji objektu u instrumentalu otvaraju mjesto, npr. „neizravnom objektu u instrumentalu otvaraju mjesto neprijelazni i povratni glagoli kojima predmet radnje iskazuje neko svojstvo ili stanje subjekta.“ (Institutova gramatika, 2005.: 441.)

Također postoje i glagoli koji otvaraju mjesto dvama padežima; neizravnom instrumentalu i akuzativu. Takvi glagoli jesu ponuditi, nutkati, poslužiti, častiti, počastiti, obradovati, iznenaditi, zamijeniti i sl.

Ponudili su me *vinom*.

Sunce je ispunilo trg *sjajem*.

Ukrasila ga je *mašnicama*.

„Neki glagoli otvaraju mjestu objektu u dativu i instrumentalu: prijetiti, zavrtjeti, zaokrenuti, nauditi, naškoditi...“ (Institutova gramatika, 2005.: 443.)

Susjeda je Luki zaokrenula *vratom*.

⁹U izrazima s tim glagolima instrumentalni izraz je objekt samo ako se njima izriče ono što počinje ili završava. Ako instrumental opisuje kako se nešto događa i time izriče okolnosti vršenja glagolske radnje, onda je riječ o priložnoj oznaci, a ne objektu.

¹⁰Vidi Katičić, 2002.: 122.

Zaprijetili su mu *revolverom*.

Težak i Babić, u svojoj gramatici, navode da objekt može biti u nekom od kosih padeža pa tako i u instrumentalu te u poglavlju instrumental kažu da instrumental bez prijedloga može imati ulogu objekta, i to neizravnog. (Težak-Babić, 2005.: 299.)

Dragutin Raguž kaže da neizravni objekt također može biti i u instrumentalu.

Gramatika Silića i Pranjkovića kaže da uz glagole koji zahtijevaju objekt u besprijedložnom instrumentalu dolazi instrumental daljeg objekta.¹¹

U ovim primjerima vidljivo je da najvažniji jezikoslovci devetnaestoga stoljeća ne odstupaju od suvremenih jezikoslovaca u opisu instrumentala u ulozi rečeničnog objekta.

b) prijedložni objekt

Katičićeva gramatika, kao i ona Institutova, ne navode prijedložni objekt u instrumentalu. Suvremene gramatike kažu da su prijedlozi koji dolaze s instrumentalom u ulozi objekta *s/sa* i *nad* za razliku od Vebera koji navodi da i prijedlog *za* s instrumentalom može biti objekt u rečenici.

Težak i Babić te Raguž kažu da instrumental s prijedlogom može imati objektnu ulogu u rečenici.

Brigadir hotimice oduži s *odgovorom*.

„Objekti mogu imati i oblike prijedložno-padežnih izraza. Takvi se objekti nazivaju prijedložnima. Oni također mogu biti u instrumentalu.“ (Silić-Pranjković, 2007.: 303.)

Instrumental kao priložna oznaka

Instrumental u suvremenim gramatikama, kao i u Babukića i Vebera, može biti u rečenici i priložna oznaka koja može biti bez prijedloga i s prijedlogom.

Pođi *stazom* prema gradu.

Marija uvijek dolazi sporim *koracima*.

Šetam vinkovačkim *korzom*.

Težak i Babić, Raguž te Silić i Pranjković daju opis prijedložnog instrumentala kao priložne oznake za razliku od Katičićeve i Institutove gramatike koje ne daju nikakav opis prijedložnog instrumentala u službi priložne oznake.¹²

Sreli su se *pred vratima*.

¹¹Vidi Silić-Pranjković, 2007.: 235.

¹²Značenja te vrste priložnih oznaka opisat ću u poglavlju o semantici.

Ispratio nas je *s poštovanjem*.

Kad je bio dijete, uvijek se svađao *s bratom*.

Ljube se *za školom*.

Radili su *pod vijaduktom*.

Hrvatska vojska se dobro osjećala *pod njegovim zapovjedništvom*.

Olovka je *među dokumentima*.

Instrumental kao atribut

Adolfo Veber Tkalčević i Vjekoslav Babukić ne navode instrumental u atributnoj ulozi u rečenici iako ga Veber ima u primjerima (*Ono pastrovsko naricanje poslao mu je Vuk Věrčević, rodom Rišnjanjin kojega sam spomenuo k pèrvoj knjizi narodnih pėsamah.*), te za razliku od slovnika 19. stoljeća, suvremene gramatike navode atributnu ulogu instrumentala s prijedlogom i bez prijedloga (Gramatika Težak-Babić i gramatika Dragutina Raguža dok ostale gramatike ne opisuju instrumental kao atribut). Atribut može biti bilo koja imenska riječ, a nastaje iz dviju rečenica atributnom preoblikom, a mjesto u rečenici otvara mu imenica.

Voće najbolje uspijeva u područjima *sa suhom klimom*.

Pojela je čokoladicu *s okusom lješnjaka*.

Pridjevi i imenice koji se uvrštavaju u rečenično ustrojstvo otvaraju nekad i sami mjesto za druge imenice koje se preko njih uklapaju u isto ustrojstvo. Takve se imenice zovu dopune.

„Dopuna pripada rečeničnom dijelu koji mu je otvorio mjesto u rečeničnom ustrojstvu pa se može smatrati sastavnicom tog dijela.“ (Katičić, 2002.:138.)

Rečenični se dio sastoji od osnovne riječi i njezinih dopuna. Dopuna u instrumentalu stoji i uz imenice koje u svom značenju sadrže značenje glagola s objektom u instrumentalu ili su čak izvedene od njih:

Ta pasja gesta *nogom*.

Poduzmite sve mjere za opskrbu *vodom*.

Neke se imenice i pridjevi dopunjuju instrumentalom koje sklonjive riječi. Takve su imenice bogataš i siromah, a pridjevi su zadovoljan, bogat, siromašan, izobilan (Katičić, 2002.: 139.):

Bogataš stokom oskudijeva u kući.

Siromah duhom ostaje staložen.

Zadovoljan sam onim što imam.

Fran je bio *bogat stokom*.

Slovniciari 19. stoljeća opisuju instrumental u ulozi predikatnog imena, objekta te priložne oznake dok suvremene gramatike osim navedenih opisuju instrumental i u atributnoj ulozi.

Značenje instrumentala

Postoje različita razmišljanja i različiti stavovi istraživača i jezikoslovaca u vezi s kategorijom padeža, no ni danas se sa sigurnošću ne zna u koju bi kategoriju svrstali kategoriju padeža; je li padež koherentna semantičko-gramatička kategorija ili je to gramatička kategorija vezana uz određenu sintaktičku funkciju i uz poseban morfološki oblik?¹³ Suvremene gramatike definiraju padež kao morfološku kategoriju kojom se označuju odnosi i funkcije imenskih riječi u rečenici. U ovom poglavlju prikazat će se značenje instrumentala u slovnicama 19. stoljeća i suvremenim gramatikama. Instrumental, poput svih drugih kosih padeža, ima široki opseg značenja.

Opis značenja instrumentala u Babukića i Vebera

Instrumental sredstva

I Babukić i Veber opisuju instrumental sa značenjem sredstva pa tako Babukić kaže da instrumental znači „orudje kojim se što tvori, ili način, kojim što biva“,¹⁴ dok je kod Vebera instrumental sredstva sve ono čim se netko služi da nešto postigne.¹⁵

„Kad pokolju bravce, pokriju ih ozgor slamom, operu vodom opaljene kèrmke. Takvom pilikom prostre se stol bèlim stolnjakom.“ (Veber, 1873.: 118.)

Instrumental društva

Instrumental, u obojice slovničara, ima značenje društva kada se upotrebljava s prijedlogom *s* ili *sa*.

„S tèsnim i žalostnim sèrdcem ostavio sam Zagreb.“ (Veber, 1873.: 132.)

„Nedruži se s onim, s kim se nemožeš počupati.“ (Babukić, 1854.: 381.)

Mjesni instrumental

Besprijedložni instrumental može imati značenje mjesta te tada po Veberu označava mjesto i pravac kretanja glagola te mjesto zbivanja.¹⁶

„Jere često *dubravom* vihar se plah glasi.“ (Babukić, 1854.: 379.)

¹³Vidi Faletar, 2010.: 1

¹⁴ Vidi Babukić, 1854.: 376.

¹⁵Vidi Veber, 1873.: 118.

¹⁶Vidi Babukić, 1854.: 378. i Veber, 1873.: 119.

„Onda oni beže gorom što bolje mogu.“ (Veber, 1873.: 119.)

Instrumental s prijedlozima *med*, *medj*, *medju*, *nad* (*nada*), *pod* (*poda*), *pred* (*preda*) i *za*, u Babukića, može imati značenje mjesta vršenja glagolske radnje.

Meda mnogom i med njime je stěna.

Děte ide *za majkom*. (Babukić, 1854.: 337.)

Za razliku od Babukića koji kaže da instrumental može biti s prijedlogom *medju* i odgovara na pitanje *gdje* te znači mjesto, Vebera proširuje opis značenja instrumentala s prijedlozima pa tako instrumental s prijedlogom *med* (*medju*) može značiti i: u kakvom je odnosu jedna stvar s drugom te da „dvojica ili više njih čini jedan drugomu.“ (Veber, 1873.: 133.)

„Ona njiva vrědi i *medju bratjom* sto forintih.“ (Babukić, 1873.: 337.)

„*Medju vatrom i vodom* biti.

Gorom jezde, medj sobom govore.“ (Veber, 1873.: 133.)

Instrumental s prijedlogom *nad*, u Veberovoj skladnji, osim značenja da je nešto uzvišenije od nečega može značiti i da je nešto plemenitije od nečega, da ima veću vlast. (Veber, 1873.: 133.)

„*Košulja jim je cěrvenim pasom nad kukovi pripasana*.

Sultan vlada nad Turskom.“ (Veber, 1873.: 133.)

U Vebera instrumental s prijedlogom *pod* i može značiti da je nešto niže od nečega te osim toga da je netko u vlasti i časti viši od koga.

„*Pod nebom neima ništa savěršena*.

Antun je pada mnogom učio latinski jezik.“ (Veber, 1873.: 134.)

Instrumental s prijedlogom *pred* u Vebera znači da je nešto prvo te da za tim slijedi nešto drugo i da radnja ne prelazi na stvar pred kojom je što, a može značiti i da je netko u časti i prvi u redu. (Veber, 1873.: 135.)

„*Pred kućom nadjemo starca suha i bolesna*.

Govori i pisma nek imadu u děržavi jednaku valjanost pred svakim poglavarstvom i sudom.“ (Veber, 1873.: 135.)

Dok u Babukića instrumental s prijedlogom *za* ima značenje mjesta Veber proširuje taj opis i kaže da takav instrumental znači mirovanje na mjestu pred kojim nešto drugo stoji. (Veber, 1873.: 142.)

„*Sědi za kućom*.“ (Veber, 1873.: 142.)

Vremenski instrumental

Sljedeće značenje instrumentala koje je zajedničko kod Babukića i Vebera je značenje vremena koje se u Vebera izriče imenicama u instrumentalu poput jutro, večer, zora noć i slično. Veber

instrumentalom izriče vrijeme tako što upotrebljava imenice ljudskih dobi koje naravno stoje u instrumentalu. (Babukić, 1854.: 380. i Veber, 1873.: 119.)

„Ob noć ću uzdahnut, ako *noćjom* podje, gdi će mi osvanut, kamo sutra dodje?„ (Babukić, 1854.: 380.)

„*Svaka je dobra djevom, no da ju vidimo nevom.*“ (Veber, 1873.: 119.)

Instrumental s prijedlozima *pred, za i među*, u Babukića, može imati značenje vremena dok u Vebera vremensko značenje ima instrumental s prijedlozima *pod i za*.

„*Běli Kranjci borili su se hrabro pod svojimi vodjami Gušići.*“ (Veber, 1873.: 134.)

„*Za zlom djevojkom reci dobro, a za dobrom kako ti drago.*“ (Veber, 1873.: 142.)

Načinski instrumental

Instrumental kao priložnu oznaku načina Veber dijeli na dvoje: kad se imenicom bez pridjeva označava način onda se imenica stavlja u instrumental s prijedlogom *s* uz napomenu da kad se navodi način kojim se radnja iznosi na vidjelo stoji instrumental bez prijedloga *s*.

Sljedeće pravilo izricanja priložne oznake načina instrumentalom jest kada se imenicom i pridjevom označava način vršenja glagolske radnje te tada može biti bez prijedloga i s prijedlogom¹⁷ dok Babukić samo navodi da instrumental može odgovarati na pitanje kako te tako označava način vršenja glagolske radnje. (Babukić, 1854.: 379.)

„Nu hitro i muče drobahni šturak moj *kradom* se izvuče k livadi zelenoj.“ (Babukić, 1854.: 380.)

„*Te je reči obnemoglim glasom i odmorice ali razgovětno kazao.*“ (Veber, 1873.: 120.)

Uzročni instrumental

Babukić instrumentalu s prijedlogom *za* pridodaje uzročno značenje dok u Vebera uzročno značenje ima instrumental s prijedlogom *pod*.

„Idem za poslom.“ (Babukić, 1854.: 338.)

„*Vije se pod větrom kao terska.*“ (Veber, 1873.: 134.)

„Samostavnik, kojim se naznačuje uzrok čega, stoji u instrumentalu, ali mu treba uvěk dodati koji shodni participij perfekta pasivnoga.“ (Veber, 1873.: 120.)

„*Neki pišu da je cesar němački, ganut prelěpim dočekom pripravljenim sebi od Boleslava, darovao mu tituo kraljevski.*“ (Veber, 1873.: 120.)

Sljedeća navedena značenja opisana su samo u Vebera i karakteristična su samo za Veberovu skladnju:

¹⁷Vidi Veber, 1873.: 120.

- a) instrumental stege – „U instrumental se metje samostavnik koji se obćenit sud koga glagolja ili koje druge reči steže na pojedinu stvar.“ (Veber, 1873.: 119.)

Veliki tělom, a maleni dělom.

- b) instrumental usporedbe – „Stvar, s kojom se što prispodoblja, stoji u instrumentalu.“ (Veber, 1873.: 120.)

Sud zaudara vinom.

- c) instrumental pretvore – „Samostavnik, kojim se naznačuje, da je što u drugo što proměnilo, pretvorilo itd., stoji u instrumentalu.“ (Veber, 1873.: 120.)

I to běše znak, kao da ga odvrate od te misli, da se nebi i on jagnjetom provérgao.

- d) instrumental zamjene – „Kad se dvě stvar zaměnjuju, onda stoji ona stvar, koja se prima, u instrumentalu.“ (Veber, 1873.: 120.)

Pod čardom aga sědi, ter izměnja tutum kafom, mérku kafu duhom pakleniem.

- e) „Samostavnik glava i zaime sebe, kada znače ono što sám, stoje u instrumentalu.“ (Veber, 1873.: 121.)

Bio sobom junak dobar.

- f) instrumental krivnje¹⁸

Cicerona krivo potvoriše ubojstvom Clodija.

Ablativni instrumental

Kod Vebera opisan je i instrumental podrijetla: „Samostavnici: ime, rod, pleme, zanat, služba, věra itd., kada se njimi naznačuje odakle tko polazi, stoje u instrumentalu; n. p. *Novak i Radovoj, dva rodjena brata, bili su rodnom ondě iz někoga bližnjega sela, a Gruica je bio Novakov sin.*“ (Veber, 1873.: 121.)

¹⁸Vidi Veber, 1873.: 123.

Opis značenja instrumentala u suvremenim gramatikama

Cjeloviti prikaz značenja kosih padeža, od suvremenih gramatika, donosi Gramatika hrvatskoga jezika Josipa Silića i Ive Pranjkovića, Gramatika hrvatskoga jezika Stjepka Težaka i Stjepana Babića te Praktična hrvatska gramatika Dragutina Raguža.

Instrumental sredstva

U Gramatici Silića i Pranjkovića instrumentalovo glavno značenje je značenje sredstva, kao i kod Težaka i Babića, te tada označava predmet kojim se obavlja neka radnja. Dragutin Raguž također navodi sredstvo kao temeljno značenje instrumentala. Raguž instrumentalnom izrazu s prijedlogom *s(a)*, osim društva, pridodaje i značenje sredstva (samo s brojevima kad se ne dekliniraju i s priložima količine).

Uvjerljivo je klimnuo *glavom*.

U školu smo išli *busom*.

Kad se predmet označen instrumentalom služi kao sredstvo za obavljanje neke radnje tada uz socijativno značenje ima i značenje sredstva. (Silić-Pranjković, 2007.: 236.)

Djed hoda *sa štapom*.

Instrumental društva

Instrumental u prijedložnoj uporabi, s najčešćim instrumentalnim prijedlogom *s(a)* ima značenje društva u svim suvremenim gramatikama dok u Silića i Pranjkovića ima značenje udruženosti te prostornog zajedništva predmeta.¹⁹

Kuda ideš s tim *mobitelom*.

Družio se samo *s Markom*.

Knjige su zajedno *s bilježnicama*.

S majkom još nismo stupili u kontakt.

Instrumental vršitelja radnje

Priložna oznaka u instrumentalu može označavati i agensa odnosno vršitelja pasivne radnje. (Katičić, 2002.: 89.)

Brodice su *burom* razbijene.

Majka je bila obuzeta *ponosom*.

„Subjektivni instrumental označuje također sredstvo, ali se rabi u pasivnim konstrukcijama za oznaku pokretača radnje (agensa), obično onda kad je pokretač, ili bolje reći uzročnik,

¹⁹Vidi Silić-Pranjković, 2007.: 236.

prouzročitelj radnje kakva vanjska ili unutrašnja neživa sila, npr. *roditelji shrvani tugom*.“ (Silić-Pranjkočić, 2007.: 234.)

Sanda Ham u svom radu *Pasivna rečenica u Veberovoj skladnji* navodi da Veber ne razlikuje gramatičko i semantičko rečenično ustrojstvo što je jasno vidljivo iz definicije subjekta i predikata te Veber pasivnu rečenicu promatra u odnosu prema aktivnoj.²⁰

Veber za iskazivanje vršitelja radnje ima tri mogućnosti: instrumental, od + genitiv i po + lokativ što je skoro jednako kao i suvremeni opis pasiva te on smatra da se pasivna rečenica upotrebljava samo onda kad aktivna rečenica nema jasno izrečenog subjekta. (Ham, 1998.: 97.)

Mjesni instrumental

Silić i Pranjkočić, Težak i Babić te Raguž nadalje razlikuju prostorni instrumental (prosekutiv) za označavanje mjesta na kojem se odvija neko kretanje ili druga radnja.²¹

Šetao je lijevom stranom ulice.

Prijedlog *pred* s instrumentalom, u Raguža, znači mjesto s prednje strane te okolnost kao i kod Težaka i Babića dok kod Silića i Pranjkočića znači da se predmet nalazi ili da se događaj odvija s prednje strane drugoga predmeta.

Pred zgradom stajala je lijepa djevojka.

Osnovno značenje instrumentala s prijedlogom *za* je da se nešto nalazi ili događa sa stražnje strane nekog predmeta ili neposredno uz njega navodi gramatika Silića i Pranjkočića.

Tračaju za školom.

„Uz glagole kretanja ili glagole koji označuju usmjerenost prema cilju, odnosno kakvu težnju, instrumental s prijedlogom *za* označuje predmet prema kojemu se drugi predmet kreće ili prema kojemu je usmjereno kakvo nastojanje ili težnja i sl.“ (Silić-Pranjkočić, 2007.: 237.)

Tada sam odmah krenuo za njom.

U Raguža instrumental s prijedlogom *za* znači mjesto na stražnjoj strani, cilj (u pokretu), težnju i usmjerenost. (Raguž, 1999.: 152.)

Raguž instrumentalu s prijedlogom *nad* daje značenje mjesta (kao i Težak i Babić) dok gramatika Silića i Pranjkočića za taj instrumentalni izraz navodi značenje da se predmet nalazi ili da se događaj odvija na razini višoj od one na kojoj se nalazi predmet označen imenicom u instrumentalu. (Silić-Pranjkočić, 2007.: 238.)

Instrumental s prijedlogom *među* ima značenje predmeta u mirovanju koji je okružen drugim predmetima i stoga ima značenje mjesta navode gramatike Silića i Pranjkočića te Dragutina Raguža.

²⁰Vidi Ham, 1998.: 96.

²¹Vidi Silić-Pranjkočić, 2007.: 235., Težak-Babić, 2005.: 300. i Raguž, 1997.: 152.

Tvornica se nalazi *među zgradama*.

Prijedlog *pod(a)* ima suprotno značenje od prijedloga *nad(a)* koje je opisano u gramatici Silića i Pranjkovića i Dragutina Raguža dok Težak i Babić samo navode primjer za priložnu oznaku mjesta s instrumentalom s tim prijedlogom.

„Kad se u instrumentalu nađu apstraktne imenice onda one obično označuju nešto što obuhvaća kakav predmet, nešto što upravlja ili ima neku vrsti vlasti.“ (Silić-Pranjković, 2007.: 238.)

Taj igrač je *pod ugovorom*.

Dobro se osjećamo *pod njegovim zapovjedništvom*.

„Obično uz glagole koji označuju mentalne procese instrumental s prijedlogom *pod* može značiti i odnos među ekvivalentnim predmetima (pojmovima), predmetima koji se međusobno posve podudaraju.“ (Silić-Pranjković, 2007.: 239.)

Pod starom hrvatskom književnošću razumije se književnost do ilirskog preporoda.

Vremenski instrumental

„Vremenski instrumental rezerviran je za neka specifična vremenska značenja i načelno se ograničuje na uzak krug riječi. Tako primjerice kad imenica znači dan, posebno dan u tjednu, onda se veže za učestale glagole (ili čak neučestale čini učestalima) i dobiva značenjsku nijansu „svaki“. U vremensko-socijativnome značenju, tj. u značenju koje pretpostavlja da se događaj odvija zajedno s vremenom označenim instrumentalom, dolazi također mali broj riječi, npr. *Krenuli su zorom*.“ (Silić-Pranjković, 2007.: 235.)

Postoji i instrumental koji naglašava dužinu trajanja vremenskog odsječka i tvori se od riječi koje označuju mjeru vremena, a pojavljuje se samo u množini.²²

Čekao je *danima* na njen odgovor.

U Težakovoj i Babićevoj gramatici te gramatici Dragutina Raguža vidljivo je da instrumental bez prijedloga može označavati vrijeme vršenja glagolske radnje.

Glušac i Rišner u svom znanstvenom radu *Vremenski instrumental* opisuju besprijedložne i prijedložne instrumentalne izraze vremenskoga značenja u odnosu na vremenska podznačenja, sintagmatska obilježja, učestalost uporabe i odnos prema jezičnoj normi. U odlomku o besprijedložnom vremenskom instrumentalu navode da je jednoznačno vremensko određenje besprijedložnog instrumentala (označavanje vremena na pitanje kada) i u slovniciama 19. stoljeća i u suvremenim gramatikama, no da Veber još navodi i instrumental dobi. Zatim su objašnjena razgraničenja vremenskih podznačenja te se uspoređuje besprijedložni vremenski instrumental s

²²Vidi Silić-Pranjković, 2007.: 235.

besprijedložnim vremenskim genitivom i akuzativom s obzirom na vremenska podznačenja i njihovu sličnost odnosno različitost. (Glušac, Rišner, 2013.: 235.)

Prvo podznačenje besprijedložnog instrumentala je značenje vremenske točke te ti izrazi izriču istodobnost odnosno radnju koja se događa istodobno s vremenom označenim instrumentalom. Imenice vremenskog značenja koje se rabe u instrumentalu označavaju kraće vremensko razdoblje i njihov broj je ograničen (čas, večer, zora, jutro, dan).

Trebalo je raditi hitro, jer se *zorom* mogao očekivati upad Nijemaca.

„Značenje se vremenske točke izriče i odrednicama *prilika*, *prigoda* i *zгода* s obveznim atributima – najčešće su to pokazne zamjenice i redni brojevi, kao i broj *jedan*:

Jednom zgodom Kikaš ostavi kraj puta kotlu prosca i sakri se iza stijene.“ (Glušac, Rišner, 2013.: 239.)

Instrumentalni se izrazi, osim vremensko-socijativnim značenjem, mogu odrediti i kojim drugim vremenskim podznačenjem, značenjem poslijevremenosti, vremensko-ablativnim značenjem te uzročnim značenjem. (Glušac, Rišner, 2013.: 239.)

Naime Vatreći su *vašim dolaskom* naglo krenuli uzlaznom putanjom.

Drugo podznačenje je značenje ponavljanja te instrumentalni izrazi s tim podznačenjem izriču da se glagolska radnja događa redovno kad slijedi određeni vremenski odsječak te takvi izrazi dolaze uz učestale golagole i koriste se bez atributa:

Brat mu je dolazio *petkom*, neposredno prije zatvaranja kafića.

Navedeni se instrumentali koriste kad se želi istaknuti da se glagolska radnja događa kad god je neki određeni vremenski odsječak (petak, nedjelja, praznik) odnosno dobivaju značenjsku nijansu svaki što je obilježje genitivnih i akuzativnih izraza s tim značenjem (ponavljanja). No, u tim izrazima je uporaba atributa svaki obvezna dok se u instrumentalnim izrazima on značenjski podrazumijeva i time nije obvezan. (Glušac, Rišner, 2013.: 241.)

„Instrumentalni su izrazi vremenske mjere morfološki uvjetovani množinskim oblikom imenice koja znači mjeru:

...a mene će kao česticu praha vijati vjetrovi ispod točkova, *mjesecima*, *godinama*, *desetljećima*. (I.Aralica, *Graditelj svratišta*)

„Množinom se naglašuje trajanje vremenskog odsječka označenog odrednicom, tj. izriče se velika količina vremena. Ujedno se naglašuje i neodređenost trajanja radnje, odnosno vremenska se mjera ne može odrediti jer radnja traje neodređen broj jedinica vremenske radnje.“ (Glušac, Rišner, 2013.: 242.)

Za podznačenje dobi Glušac i Rišner navode da se do 20. stoljeća u hrvatskom jeziku vrijeme moglo izricati instrumentalom imenica koje označuju osobu prema uzrastu. Navode primjere A.

Della Belle i Adolfa Vebera kojega sam prethodno opisao te kažu da takav instrumentalni oblik opisuju Silić i Pranjković pod nazivom instrumental osnovne osobine.

Zatim slijedi opis prijedložnog vremenskog instrumentala kojim se mogu izreći socijativna temporalnost, istodobnost, prijevremenost i prostorna temporalnost.

Instrumentalni izrazi s prijedlogom *s* mogu imati, uz socijativno značenje i značenje socijativne temporalnosti, ablativnosti, poslijevremenosti i uzročnosti. Instrumentalni izraz s prijedlogom *pod* označava istodobnost, radnju koja se događa istodobno s vremenom označenim instrumentalom. Prijedlog *pred* uz instrumental označava prijevremenost te se takvim izrazima vrijeme izirče neizravno, odrednicama nevremenskoga značenja te autorice navode da su učestaliji akuzativni izrazi kojima se označava prijevremenost od onih instrumentalnih. Prijedlog *za* se u vremenskom značenju upotrebljava s trima padežima te mu je uporaba znatno šira u odnosu na prostorno značenje te se instrumentalnim izrazima s tim prijedlogom mogu izricati tri vremenska podznačenja: poslijevremenost, istodobnost i prostorna temporalnost. (Glušac, Rišner, 2013.: 244.)

Za večerom su se domaćini ispričavali.

Za njim je ušao i policajac.

Samo vrhunski sportaši mogu ostati na vrhu *godinu za godinom*.

U gramatikama Težaka i Babića te Dragutina Raguža instrumental s prijedlogom *s(a)* ima i značenje vremena.

S vremenom se promijenila.

Silić i Pranjković navode da instrumental s prijedlogom *s(a)* može značiti i vrijeme kojemu je svojstvena nijansa društva, bliska istodobnosti. (Silić-Pranjković, 2007.: 236.)

S prvim proljetnim danima došle su i nove ljubavi.

Instrumental s prijedlogom *pred* ima vremensko značenje onda kad takav instrumental označava da se ono što je ispred predmeta (u pravilu osobe) odnosi na nešto što će se tek dogoditi:

Pred njom je lijepa budućnost.

Instrumental s prijedlogom *za* može značiti i vrijeme i to istodobnost (prisutnost više osoba na istom mjestu), poslijevremenost (kad instrumental dolazi u ustaljenim izrazima) te se instrumentalom s tim prijedlogom može razviti i uzročno značenje. (Silić-Pranjković, 2007.: 237.)

Isto tako i u gramatici Dragutina Raguža instrumental s tim prijedlogom ima značenje vremena.

Vidjet ćemo ju *za večerom*.

Snježilo je *dan za danom*.

Načinski instrumental

Neke gramatike se razlikuju u opisu instrumentala kao priložne oznake načina pa tako na primjer Dragutin Raguž ne navodi način kao priložno značenje besprijedložnog instrumentala za razliku od Katičića, Težaka i Babića te Silića i Pranjkovića.

Silić i Pranjković navode da se uz glavno instrumentalovo značenje sredstva često javlja i nijansa načinskog značenja. (Silić-Pranjković, 2007.: 234.)

Kad je ušao u kuću, spavala je *tvrdim snom*.

Način se izriče i instrumentalom s prijedlogom *s(a)* u gramatikama Silića i Pranjkovića, Raguža i Težaka i Babića.

Došao je *s dobrom namjerom*.

Silić i Pranjković navode da se instrumental s prijedlogom *pod* može pojaviti u načinskom značenju.

Direktor tvornice stalno radi *pod pritiskom*.

Uzročni instrumental

Nijansa uzročnog značenja javlja se uz značenje sredstva navodi Gramatika Silića i Pranjkovića.

U toj situaciji bio je ojačan *vjerom*.

Uzročno značenje može se izreći i instrumentalom s prijedlogom *za*. (Silić-Pranjković, 2007.: 237. i Raguž, 1999.: 152.)

Danas su mladi ljudi *za mobitelima*.

Ablativni instrumental i instrumental osnovne osobine

Osim navedenih značenja Silić i Pranjković razlikuju i instrumental podrijetla (ablativni instrumental) i instrumental osnovne osobine.

„Ablativni instrumental označuje ono na osnovi čega se govori o podrijetlu koga ili čega, npr. On je *rodom* Slovenac, Oni su *podrijetlom* s juga, Kurelac je *starinom* Ogulinac, Njezini su *kućom* gostioničari.“ (Silić-Pranjković, 2007.: 235.)

Instrumental s prijedlogom *među* koristi se rijetko u ablativnom značenju te je tada zamjenjiv prijedlogom *od* i genitivom. (Silić-Pranjković, 2007.: 239.)

Obrambeni igrači su najjeftiniji *među nogometašima*.

Instrumental osnovne osobine određuje imenski pojam (najčešće subjekt) po nekoj osobini. U današnjem vremenu takav je instrumental rijedak.

Instrumental nazočnosti, pogodbenosti i usporednosti

Instrumental s prijedlogom *pred* može imati i značenje nazočnosti.

To smo *pred svima* rekli.

Ponekad se značenje nazočnosti uopćuje pa se prijedlog *pred* približava značenju općeodnosnih prijedložnih sredstava.

Svi su jednaki pred Bogom.

Takav instrumental može značiti kretanje ili neku drugu aktivnost i tada ima pogodbeno značenje. (Silić-Pranjković, 2013.: 237.)

Zločinci bježe pred policijom.

Instrumental s prijedlogom *nad(a)* često se koristi u izrazima s ponovljenom imenicom i u usporednome značenju. (Silić-Pranjković, 2007.: 238.)

Ona je po znanju svakako bila nad svojim vršnjacima.

Zaključak

Slovnice su 19. stoljeća bitno utjecale na razvoj književnog jezika, stabilizaciju i učvršćivanje književnojezične norme, a slovnici 19. stoljeća (Babukić, Mažuranić i Veber) oslanjali su se jedan na drugoga i osuvremenjivali normativna rješenja svoga prethodnika.²³

Morfološki opis instrumentala u slovnicama nema većih odstupanja u nastavcima i glasovnim promjenama u odnosu na suvremene hrvatske gramatike. Jedine veće razlike su stari nastavci za instrumental koji su s vremenom postali oni kojima se danas služimo te izjednačenost oba nastavka (-ju i -i) u instrumentalu jednine vrste *i* u 19. stoljeću u odnosu na suvremenu normu koja daje prednost nastavku *-i*. Opis sintaktičke uloge instrumentala slovničara druge polovice 19. stoljeća se u velikoj mjeri podudara s opisom suvremenih hrvatskih jezikoslovaca jedino što suvremene gramatike imaju opsežnije opise instrumentala u rečeničnim ulogama što se podrazumijeva jer su se s vremenom normativna rješenja proširivala i osuvremenjivala. Jedina veća razlika je ta što Babukić i Veber ne navode instrumental u atributnoj ulozi (iako Veber ima primjer u kojem je to vidljivo: *Ono pastrovsko naricanje poslao mu je Vuk Vèrčević, rodom Rišnjanim.*) za razliku od gramatika Dragutina Raguža i Težaka i Babića koji navode atributnu ulogu instrumentala s prijedlogom i bez prijedloga. Isti slučaj je i sa semantikom instrumentala gdje se značenje instrumentala 19. stoljeća podudara s onim u suvremenim gramatikama samo što su u suvremenim gramatikama značenja padeža, pa tako i instrumentala, znatno proširena i potanko opisana (navedena su razna vremenska podznačenja, potanko su opisana mjesna značenja, suvremene gramatike za instrumental navode značenja nazočnosti i pogodbenosti kojih nema u slovnicama). Nadalje Veber ima značenja instrumentala koja nisu tipična za suvremene gramatike poput instrumentala stege, zamjene, krivnje i pretvore.

Iz toga se može zaključiti da su slovnici, u vrijeme zagrebačke filološke škole svojim rješenjima postavili dobre temelje svojim nasljednicima koja su suvremeni jezikoslovci osuvremenili i dodatno proširili.

²³Vidi Ham, 2006.: 95.

Literatura

- Babić, Stjepan; Brozović, Dalibor; Škarić, Ivo; Težak, Stjepko, 2007. *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb, Nakladni zavod Globus
- Babukić, Vjekoslav, 1854. *Ilirska Slovnica*, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
- Barić, Eugenija; Lončarić, Mijo; Malić, Dragica; Pavešić, Slavko; Peti, Mirko; Zečević, Vesna; Znika, Marija, 2005. *Hrvatska gramatika*, Zagreb, Školska knjiga
- Brač, Ivana, 2018. *Instrumental u hrvatskom jeziku*, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje²⁴
- Brozović, Dalibor, 1976. *O suvremenoj morfološkoj normi hrvatskoga jezičnog standarda i o morfološkim značajkama standardne novoštokavštine uopće*, Jezik, Zagreb, Hrvatsko filološko društvo
- Faletar, Tanacković, Goran, 2010. *Semantički opis nesamostalnih (kosih) padeža u hrvatskom jeziku i njegove sintaktičke implikacije*, Osijek, doktorska radnja
- Glušac, Maja; Rišner, Vlasta, 2013. *Vremenski instrumental*, Osijek, Rasprave 39/1, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
- Grčević, Mario, 2007. *Instrumental imenica i-vrste na –st u suvremenome hrvatskome književnom jeziku*, Jezik, 54., Zagreb, Hrvatsko filološko društvo
- Ham, Sanda, 1998. *Jezik zagrebačke filološke škole*, Osijek, Knjižnica Neotradicija
- Ham, Sanda, 2006. *Povijest hrvatskih gramatika*, Zagreb, Nakladni zavod Globus
- Ham, Sanda, 2017. *Školska gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb, Školska knjiga
- Katičić, Radoslav, 2002. *Sintaksa hrvatskog književnog jezika*, Zagreb, Nakladni zavod Globus
- Kolar, Berbić, Emina, 2010. *Još o instrumentalu jednine i-vrste*, Jezik, 57., Zagreb, Hrvatsko filološko društvo
- Kolenić, Ljiljana, 2006. *Instrumental jednine imenice i vrste u Ranjininu zborniku*, Jezik, 53., Zagreb, Hrvatsko filološko društvo
- Mažuranić, Antun, 1859. *Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole*, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
- Raguž, Dragutin, 1997. *Praktična hrvatska gramatika*, Zagreb, Medicinska naklada
- Silić, Josip; Pranjković, Ivo, 2007. *Gramatika hrvatskog jezika*, Zagreb, Školska knjiga
- Tafra, Branka, 1993. *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb, Matica hrvatska
- Težak, Stjepko; Babić, Stjepan, 2009. *Gramatika hrvatskog jezika*, Zagreb, Školska knjiga
- Tkalčević, Veber, Adolfo, 1873. *Slovnica hèrvatska za srednja učilišta*, Zagreb

²⁴ Knjiga Ivane Brač izišla je kad je moj rad bio gotov te se nisam uspio poslužiti njome.